

Piotr Eckhardt

Uniwersytet Jagielloński, Wydział Prawa i Administracji

e-mail: piotr.eckhardt@doctoral.uj.edu.pl

telefon: +48 604 544 455

DOI: 10.15290/mhi.2016.15.02.02

Przestrzeń i architektura jako obraz doktryny politycznej. Przykład państw socjalistycznych

SUMMARY

Space and architecture as an expression of political philosophy. The case of socialist countries

According to historical materialism, one of the foundations of Marxist philosophy is that the living conditions of society affect its ideological beliefs. Therefore, the governments of the socialist countries sought to build a new socialist society using architecture and urban planning as a medium. Symbols of the former regimes were demolished. New districts with working class housing and ideal cities embodying new socialist ideology were built. Many such investments were carried out in all countries behind the Iron Curtain, but the greatest example of the use of architecture in introducing socialist ideology is that of Nicolae Ceausescu's Romania.

Key words: real socialism, Marxism, socialist realism, socialist architecture, socialist ideal city, systematization in Romania.

Słowa kluczowe: realny socjalizm, marksizm, socrealizm, socjalistyczne miasto idealne, architektura socjalistyczna, systematyzacja w Rumunii.

W pewnych okolicznościach wytwory architektury i urbanistyki nie są jedynie obrazem epoki ukazującym idee dominujące w czasie, gdy powstawały. Projektanci, tworząc i przeobrażając budynki oraz miasta zgodnie z określoną ideologią polityczną są w stanie intencjonalnie oddziaływać na różne aspekty życia społecznego. Założenia doktryn politycznych mogą wprowadzać w życie nie tylko prawodawcy uchwalający powszechnie obowiązujące przepisy, ale także architekci i urbaniści przekształcający przestrzeń, w której żyje społeczeństwo.

Funkcjonalność architektury i urbanistyki jako narzędzi kształtowania społeczeństwa da się łatwo udowodnić na przykładzie państw, w których funkcjonował system społeczny określany mianem realnego socjalizmu. Można zaliczyć do nich Związek Radziecki oraz kraje, które znalazły się w jego strefie wpływów wskutek porozumień jałtańskich. System ten zakładał alternatywny

wobec systemu kapitalistycznego ład społeczny, w którym przewodnią rolę pełni partia komunistyczna najlepiej wyrażająca wolę całego społeczeństwa, a ustrój ekonomiczny to gospodarka centralnie planowana, w której działają głównie podmioty państwowe i spółdzielcze¹.

Realny socjalizm był oparty na filozofii marksistowskiej. Jej główną tezę była nieuchronność upadku kapitalizmu i zastąpienia go przez socjalizm, co miało być konsekwencją rozwoju społeczeństwa, które dokona emancypacji i uspołeczni środki produkcji, których własność jest głównym czynnikiem determinującym sytuację społeczną. Jedną z naczelných teorii powstałych na gruncie filozofii marksistowskiej był materializm historyczny. Zgodnie z nim życie duchowe społeczeństwa jest wtórne wobec jego bytu materialnego². Jak wyżej wspomniano, kluczowa dla marksistów była własność środków produkcji, ale nie można zaprzeczyć, że zurbanizowana przestrzeń otaczająca ludzi także wpływa na byt społeczeństwa, a więc może określać jego świadomość. W związku z tym, architektoniczne i urbanistyczne prace projektowe zgodne z programem realnego socjalizmu były nie tylko celem ideologii politycznej, ale także środkiem jej realizacji. Przywódcy państw obozu demokracji ludowej byli tego świadomi. Jak powiedział w 1948 r. Bolesław Bierut: „architektura z samej swej istoty kształtuje zabudowę przeznaczoną na długie trwanie. Ideologia znajduje w architekturze wspaniałą formę swego ucieleśniania. Jakże lepiej możemy przedstawić nasze cele, jak nie za pomocą panoram i modeli nowych miast”³.

Przekształcanie przestrzeni tak, aby najlepiej służyła tworzeniu nowego, socjalistycznego społeczeństwa polegała nie tylko na wznoszeniu nowych budynków, dzielnic, czy nawet całych miast, ale także na usuwaniu obiektów związanych ze zwalczanymi ideami. Najlepszy efekt polityczny był możliwy do osiągnięcia przez destrukcję niepożądanych obiektów i stworzenie jakiegoś symbolu budowanego socjalizmu dokładnie na jego miejscu. Sztandarowym przykładem takich działań jest historia Soboru Chrystusa Zbawiciela w Moskwie. Świątynię zbudowano w latach 1831-1881 dla uczczenia zwycięstwa w starciu z wojskami Napoleona. Ze względu na związki Cerkwi prawosławnej z carską władzą, obiekt ten symbolizował aż dwa koncepty, z którymi walczyli bolszewicy – nie tylko religię, ale też samodzierżawie – rosyjski autorytarny system władzy państwowej⁴. Nie jest zatem dziwne, że świątynia została wysadzona w powietrze przez bolszewików już 5 grudnia 1931 r. Na jej miejscu postanowiono wznieść Pałac Rad – siedzibę Rady Najwyższej ZSRR, która miała zapewnić miejsce dla

¹ M. Śliwa, *Realny socjalizm*, [w:] *Słownik historii doktryn politycznych*, red. K. Chojnicka, M. Jaskólski, t. 5, Warszawa 2012, s. 60.

² A. G. Spirkin, *Zarys filozofii marksistowskiej*, Warszawa 1969, s. 336.

³ *MDM – KMA Warszawa – Warschau : das architektonische Erbe des Realsozialismus in Warschau = architektoniczna spuścizna socrealizmu w Warszawie = the architectural legacy of socialist realism in Warsaw*, red. M. Kapa-Cichocka Warszawa 2011, s. 9.

⁴ D. Sidorov, *National Monumentalisation and the Politics of Scale: The Resurrections of the Cathedral of Christ the Savior in Moscow*, „Annals of association of American Geographers” 2000, t. 90, nr 3, s. 550.

zwiększającej się wraz z rozrostem imperium sowieckiego liczby delegatów republik związkowych. Zaprojektowano najwyższy wówczas na świecie drapacz chmur zwieńczony monstrualnych rozmiarów statua Lenina. Dla projektantów najważniejszy był monumentalizm, a pewne kwestie praktyczne odłożono na dalszy plan. Nie przejęto się, że człowiek stojący bezpośrednio przed budynkiem, ze względu na jego skalę, widziałby wyłącznie stopę Lenina, a co więcej, cała jego statua często bywałaby niewidoczna z powodu występującej tam mgły. Sala plenarna miała pomieścić 21 tys. ludzi, w budynku zaprojektowano 281 wind i schodów ruchomych⁵. Budowę rozpoczęto w 1937 r., ale do momentu, gdy w 1941 r. przerwała ją inwazja niemiecka, udało się zrealizować jedynie fundamenty. Po wojnie projekt zarzucono, a w 1960 r. opuszczony plac budowy zamieniono w ogólnodostępny odkryty basen pływacki⁶. Ze względu na napotkane trudności, projektu polegającego na zastąpieniu symbolu Imperium Rosyjskiego nie tylko symbolicznie, ale także formalnie najważniejszym obiektem nowego sowieckiego imperium nie udało się zrealizować. Nie można jednak zaprzeczyć, że zniszczenie największej świątyni prawosławnej w kraju miało znaczenie dla zaciekle prowadzonej wojny z religią. Dowodem na to może być odbudowa świątyni kilka lat po tym, jak ZSRR został zastąpiony przez Federację Rosyjską, państwo formalnie świeckie, ale mocno związane z najsilniej reprezentowaną w nim religią. Rekonstrukcję sfinansowano z darowizn rosyjskich firm i banków, a władzom miejskim Moskwy zależało na realizacji tego projektu nie mniej, niż samej Cerkwi prawosławnej⁷. Gorącymi zwolennikami odbudowy Soboru byli nie tylko Aleksy II, zwierzchnik Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego i mer Moskwy, Jurij Łużkow, ale także Prezydent Federacji Rosyjskiej, Borys Jelcyn⁸.

Obiekty sakralne były burzone nie tylko w Moskwie, ale także na odległych peryferiach ZSRR. Niezwykłym przykładem jest kościół Kathogike w armeńskim Erywanii. Podczas rozbioru dużego kościoła katedralnego okazało się, iż jedna z jego części to w istocie znacznie starszy, pochodzący z XIII wieku, niewielki kościółek. Protesty mieszkańców pozwoliły na ocalenie go, a bloki mieszkalne, którym ustąpić musiała katedra, wybudowano tuż obok⁹. Liczne budynki uniknęły losu moskiewskiego Soboru Chrystusa Zbawiciela, ale wraz z nastaniem socjalizmu, zmieniono ich funkcję. Z Pałacu Królewskiego w Bukareszcie uczyniono siedzibę Rady Państwa¹⁰. Luterańska katedra w Rydze (Rigas Doms)

⁵ A. Gentes, *The Life, Death and Resurrection of the Cathedral of Christ the Saviour, Moscow*, "History Workshop Journal" 1998, nr 46, s. 84.

⁶ D. Sidorov, op. cit., s. 561.

⁷ Ibidem, s. 565.

⁸ A. Gentes, op. cit., s. 86.

⁹ D. Izdebska-Długosz, *Armenia. Przewodnik Turystyczny*, Łódź 2008, s. 126.

¹⁰ D. Danta, *Ceausescu's Bucharest*, "Geographical Review" 1993, t. 83, nr 2, s. 171.

została przekształcona w salę koncertową, katolicka katedra w Wilnie stała się galerią obrazów. Po upadku ZSRR świątynie te odzyskały funkcje sakralne¹¹.

II wojna światowa w wielu przypadkach wyřęczyła socjalistycznych architektów i urbanistów w dziele destrukcji. Po 1945 r. szereg obiektów i całych dzielnic wystarczyło odbudować zgodnie z nową ideologią, czyli nierzadko w kształcie zupełnie innym niż pierwotny. Ogromne znaczenie ideologiczne miała budowa Marszałkowskiej Dzielnicy Mieszkaniowej (MDM) w Warszawie. Powstała ona na gruzach burżuazyjnych kamienic. Budowa dzielnicy robotniczej na tym miejscu urastała do rangi symbolu odbudowy stolicy Polski w zgodzie z duchem nowego ustroju. W związku z tym wyburzono także te przedwojenne budynki, których stan uzasadniał ich ocalenie¹². Zaprojektowana przez pracownię „MDM” pod kierownictwem Józefa Signalina dzielnica miała urzeczywistnić sprawiedliwość oraz równość obywateli w bezklasowym społeczeństwie. Mieszkania o tym samym, wysokim standardzie przewidziane dla kilkudziesięciu tysięcy przedstawicieli klasy robotniczej miały zastąpić przedwojenną zabudowę określaną mianem „żerowiska kapitalistycznych wyzyskiwaczy”¹³. Stare kamienice zdawały się idealnie obrazować to, z czym komunizm walczył: kamienice z lokalami handlowymi o wysokim standardzie kontrastujące oficynami na ich zapleczu składającymi się z ciasnych i niekomfortowych mieszkań czynszowych podkreślały podziały klasowe, które miały zostać już zniwelowane. Państwo socjalistyczne miało zaspokajać wszelkie potrzeby społeczeństwa. W związku z tym, oprócz budynków mieszkalnych, zaprojektowano także inne obiekty: 12 żłobków, 22 przedszkola, 11 szkół, 200 lokali handlowych i gastronomicznych, a także 4 ośrodki zdrowia¹⁴.

Historia Marszałkowskiej Dzielnicy Mieszkaniowej pokazuje, iż socjaliści chcieli kształtować społeczeństwo poprzez tworzenie przestrzeni życiowej składającej się z budynków o określonych walorach użytkowych, funkcjach, strukturze własnościowej zgodnej z nowym systemem gospodarczym, czy ujednoczonym standardzie lokali. Dzielnicę wzniesiono w nowym, zideologizowanym stylu architektonicznym – socrealizmie. Jak w referacie wygłoszonym 3 lipca 1949 r. zalecał Bolesław Bierut, „architekci powinni nawiązywać do zdrowych tradycji architektury narodowej, przystosowując je do nowych zadań i nowych możliwości wykonawczych i wkładając w nie nową socjalistyczną treść”¹⁵.

¹¹ M. Sapiets, *The Baltic Churches and national revival*, „Religion, State and Society: the Keston Journal”, 1990, t. 18, nr 2, s. 159-160.

¹² M. Obarska, *MDM. Między utopią a codziennością*, Warszawa 2010, s. 54.

¹³ „Stolica” 1950, nr 39, s. 2, za: M. Obarska, *MDM. Między utopią...*, s. 80.

¹⁴ A. Lorek, *Marszałkowska Dzielnica Mieszkaniowa i Karl-Marx-Allee. O wartości środowiska mieszkaniowego, głównych założeń śródmiejskich epoki socrealizmu w Warszawie i Berlinie*, „Czasopismo Techniczne. Architektura” (CTA) 2007, nr. 1-A, s. 110.

¹⁵ M. Obarska, *MDM – architektura „mówiąca”*, „Kultura miasta. Miasto w kulturze” (KmMk) 2008, nr 4, s. 83.

Jak wyżej opisano, socjalistyczna treść wyraźnie przejawiała się w cechach funkcjonalnych poszczególnych budynków, jak i całego miasta. Cechą socrealizmu, związaną nie z funkcją, a formą budynków, która miała największy wpływ na życie ich użytkowników, był monumentalizm. Zadaniem architektury socrealistycznej była demonstracja potęgi i niemalże nieograniczonych możliwości nowej, socjalistycznej władzy. W związku z tym, główne ulice poszerzano, a budynki, również te o funkcji mieszkalnej, osiągały niespotykaną dotąd na szerszą skalę wysokość¹⁶.

Narodowa forma, którą miał cechować się socrealizm, określała głównie zewnętrzny wygląd budynków przez zastosowanie odmiennych w poszczególnych krajach realnego socjalizmu elementów dekoracyjnych. Rozmiary niniejszego opracowania nie pozwalają na dokładną analizę walorów artystycznych stylu socrealistycznego, szczególnie, że miały one mniejszy wpływ na kształtowanie społeczeństwa, ale należy wskazać podstawowe różnice, ponieważ wynikają one w dużym stopniu z historii politycznej poszczególnych krajów. W Niemieckiej Republice Demokratycznej, w związku z koniecznością odjęcia się od budownictwa nazistowskiego, nawiązywano do architektury klasycystycznej. Ten styl stał się podstawą narodowej formy również na Węgrzech. W PRL sięgano nie tylko do wzorców klasycyzmu, ale także do spuścizny polskiego renesansu. W Czechosłowacji wykorzystano tradycję husycką, którą uznano za pasującą do ówczesnego ustroju politycznego, bo też rewolucyjną. Rumuńscy socjaliści ustalili, że narodowa forma ma nawiązywać do ludowej ornamentyki i budownictwa bizantyjskiego. Podobnie w Bułgarii, gdzie mocniejszy był jednak element turecki¹⁷.

Analogiczny do MDM projekt zrealizowały władze Niemieckiej Republiki Demokratycznej w prawie całkowicie zniszczonej wskutek alianckich bombardowań wschodniobrzeźnińskiej dzielnicy Friedrichshain. Burżuazyjną Frankfurter Allee odbudowano jako Stalinallee¹⁸ w stylu socrealistycznym (z wyjątkiem kilku najstarszych budynków funkcjonalistycznych, później styl ten poddano krytyce i zarzucono)¹⁹. Wzdłuż alei wznosiły się monumentalne, wielopiętrowe budynki wielorodzinne, składające się z, w większości dwupokojowych, lokali wyposażonych w łazienki i ubikacje. Budynki posiadały windy oraz zsypy. Ze względu na bogato zdobione fasady oraz wysoki, jak na ówczesne czasy, standard mieszkań dostępnych dla robotników, domy przy Stalinallee nazywano „pałacami mieszkalnymi klasy robotniczej”²⁰.

Projekty takie, jak Marszałkowska Dzielnica Mieszaniowa czy Stalinallee pozwalały przeobrazić fragmenty przestrzeni zurbanizowanej, wypełniając je

¹⁶ M. Obarska, *MDM. Między utopią...*, s. 71.

¹⁷ A. Aman, *Architecture and Ideology in Eastern Europe during the Stalin Era. An Aspect of Cold War History*, Nowy Jork – Londyn, 1992, s. 99-113.

¹⁸ Od 1961 r. Karl-Marx-Allee.

¹⁹ A. Aman, op. cit., s. 122.

²⁰ MDM-KMA..., s. 12.

w miarę możliwości socjalistyczną treścią. Dużo lepsze warunki dla kształtowania nowego, komunistycznego człowieka mogło stworzyć zaprojektowane i zbudowane zupełnie od podstaw miasto idealne. Nowe miasta socjalistyczne powstawały w całej Europie Środkowo-Wschodniej jako zaplecze mieszkalne dla sztablarowych zakładów przemysłu ciężkiego budowanych w ramach pierwszych powojennych planów pięcioletnich czy sześcioletnich. Tak powstały Stalinstadt²¹ w NRD, polska Nowa Huta, węgierskie Sztálinváros²², czy Dimitrograd w Bułgarii²³.

Duża swoboda, jaką dysponowali projektanci w przypadku tych nowych założeń urbanistycznych, najlepiej uwidacznia postulaty ideowe, które miały być realizowane w nowych miastach socjalistycznych. Ich układy urbanistyczne pomagały wcielić w życie plany obejmujące nie tylko zatrudnienie i zakwaterowanie członków klasy robotniczej, ale także sposoby spędzania przez nich wolnego czasu. Pracownicy nowych fabryk, często rolniczego pochodzenia, mieli zajmować się wyłącznie pracą wyznaczoną im przez socjalistyczną władzę. W nowych miastach nie było miejsca na nawet najmniejsze prywatne ogródki, które umożliwiłyby jakiegokolwiek uprawy na własne potrzeby. Teraz państwo miało zapewnić żywność tym, którzy wcześniej w znacznej części produkowali ją sami²⁴.

Główny inżynier projektu Sztálinváros, prezentując jego plan, stwierdził, że socjalistyczny zakład przemysłowy oraz nowe socjalistyczne miasto to dwa bieguny jednego ciała, więc główna brama fabryki oraz centralny plac miasta muszą wyznaczać centralną oś założenia. Na jednym jej końcu znajdował się symbol centralizacji i uspołecznienia produkcji, a na drugim symbol władzy politycznej – nowa socjalistyczna agora, miejsce dogodne dla organizacji masowych zgromadzeń i defilad²⁵. Podobnie zaprojektowano wschodniemieckie Stalinstadt, gdzie główna aleja miała połączyć monumentalną główną bramę nowej huty żelaza z centralnym placem, przy którym zaprojektowano siedzibę struktur partyjnych, dom kultury oraz dom handlowy. Ulokowana obok Krakowa, a następnie dołączona do tego miasta, jako jedna z dzielnic, Nowa Huta, zawiera więcej odniesień do narodowej tradycji, zarówno jeśli chodzi o układ urbanistyczny, jak i architektoniczne detale, ale generalnie również odpowiada schematowi miasta, którego główna agora połączona jest szerokim ciągiem komunikacyjnym z bramą, przez którą robotnicy codziennie idą pracować w wielkim kombinacie przemysłowym²⁶.

²¹ Od 1961 r. Eisenhüttenstadt. (niem. „Miasto Huty Żelaza”).

²² Od 1961 r. Dunaújváros (węg. „Nowe Miasto nad Dunajem”).

²³ A. Aman, op. cit., s. 147.

²⁴ M. Pittaway, *Creating and Domesticating Hungary's Socialist Industrial Landscape: From Dunapentele to Sztálinváros, 1950-1958*, „Historical Archeology” 2005, t. 39, nr 3, s. 78.

²⁵ M. Pittaway, op. cit., s. 80

²⁶ A. Aman, op. cit., s. 151.

W przestrzeni publicznej nowo budowanych miast umieszczano obiekty służące realizacji bardzo konkretnych idei politycznych. W Sztálinváros zaprojektowano targ, na którym rolnicy mogli sprzedąć mieszkańcom miasta płody rolne stanowiące nadwyżkę nad obowiązkowymi kontyngentami. W ten sposób próbowano urzeczywistnić sojusz robotniczo-rolniczy²⁷. Nie tylko we wszystkich nowych miastach socjalistycznych, ale także w wielu już istniejących miejscowościach tworzono domy kultury. Jest to rdzennie socjalistyczny rodzaj instytucji, za pomocą której państwo miało w jednym miejscu zaspokajać kulturalne potrzeby społeczeństwa na różne sposoby. W domach kultury znajdowały się nie tylko sale przygotowane do różnych występów, przedstawień i projekcji kinowych, ale także czytelnie i miejsca wystaw²⁸. Władze socjalistyczne, tworząc scentralizowane miejsca rozrywki, zyskiwały możliwość kontroli, czy jej forma i treść są zgodne z wymogami ideologii politycznej. Budownictwo wielorodzinne było oczywistym wyborem wobec dążenia do kolektywizacji wszystkich dziedzin życia społecznego. Na Węgrzech zrezygnowano z budowy domów jednorodzinnych według przygotowanego już ustandaryzowanego projektu, ponieważ ich mieszkańcy, schowani za płotami swoich domostw, wykluczaliby się z życia lokalnej społeczności²⁹. Warto zwrócić uwagę, iż poza eliminacją przestrzeni prywatnych innych niż wnętrza lokali, ograniczono także przestrzenie półprywatne do niezbędnego minimum korytarzy i klatek schodowych. Nowe socjalistyczne miasta i osiedla są pozbawione zamkniętych podwórek i wewnętrznych dziedzińców, do których dostęp byłby ograniczony. Niekiedy układ budynków tworzył coś w rodzaju wewnętrznego podwórza, np. na niektórych osiedlach Nowej Huty, ale nawet tam nie stosowano żadnych bram, furtek, ani innych metod formalnego lub materialnego ograniczania dostępu do jakiegos terenu. W nowych nie przewidziano możliwości spontanicznego rozwoju prywatnej inicjatywy. Nieliczne dozwolone przejawy indywidualnej działalności, takie jak handel na wspomnianym wyżej targu, podlegały regulacji i kontroli. Wszystkie potrzeby społeczne miały być zaspokajane w ściśle określonych miejscach, w kolektywizowany sposób³⁰. W standardowym mieszkaniu przewidziano jedynie małą kuchnię, ponieważ „nowocześni” i „socjalistyczni” ludzie nie mieli już samodzielnie przyrządzać posiłków w domu³¹.

Projektem, który miał za pomocą architektury i urbanistyki przebudować społeczeństwo na modłę socjalistyczną w sposób najbardziej całościowy i zorganizowany była systematyzacja, której wprowadzanie w Rumuńskiej Republice Ludowej zapoczątkowało uchwalenie w 1974 r. ustawy nr 59/1974

²⁷ M. Pittaway, op. cit., s. 81.

²⁸ A. Aman, op. cit., s. 86.

²⁹ S. Horváth, *Urban Socialism and Everyday Life in Sztálinváros*, „Berliner Osteuropa Info” 2005, nr 23, s. 44.

³⁰ A. Aman, op. cit., s. 149.

³¹ S. Horváth, op. cit., s. 45.

o planowaniu przestrzennym i obszarach miejskich i wiejskich³². Zgodnie z art. 13 tego aktu, ustalona miała zostać lista wsi z potencjałem rozwojowym, w pozostałych wprowadzono zakaz wznoszenia nowych domów. W dłuższej perspektywie te już istniejące miały zostać przeznaczone do rozbiórki. Artykuły 17 i 20 określały maksymalny rozmiar działki pod dom jednorodzinny na 200-250 metrów kwadratowych i zakazywały w większości przypadków wznoszenia budynków parterowych, które były tradycyjne dla części regionów Rumunii³³. Analiza przepisów ustawy z 1974 r. pokazuje, że reformy Nicolae Ceaușescu wymierzone były w tradycyjne, jednorodzinne budownictwo gospodarstw indywidualnych i miały wspomagać kolektywizację rumuńskiej wsi przez wprowadzenie wielorodzinnego budownictwa mieszkaniowego. Eufemistycznym określeniem dla niszczenia tradycyjnej zabudowy wiejskiej była „konsolidacja”. Na podstawie wyżej przytoczonych przepisów władze arbitralnie decydowały o przyszłości poszczególnych miejscowości. Zgodnie z wytycznymi ogłoszonymi w 1988 r., ostatnimi przed upadkiem Nicolae Ceaușescu, po 2000 r. liczba gmin w Rumunii miała się zmniejszyć z 2705 do 900, a wsi z 13 123 do nie więcej niż 5000 – 6000³⁴. W blisko 400 miejscowościach domy jednorodzinne zastąpiono budynkami wielorodzinnymi. Zmiany szczególnie intensywnie przeprowadzano w okolicach Bukaresztu. Przykładem jest miejscowość Otopeni, gdzie domy wolnostojące zastąpiono czterokondygnacyjnymi blokami mieszkalnymi, z których część przez długi czas pozostawała niewykończona³⁵. Wiejskie dziedzictwo architektoniczne jest istotnym nośnikiem tożsamości narodowej i świadczy o historii danego miejsca. Zastąpienie tradycyjnej wiejskiej zabudowy rozwiązaniami ustandaryzowanymi na ogólnokrajowym poziomie służy wykorzenieniu tej tożsamości. Systematyzacja rumuńskich wsi była ogromnym projektem wykorzystującym architektoniczne i urbanistyczne narzędzia w służbie inżynierii społecznej³⁶.

Ogólnokrajowa polityka przestrzenna nie była jedynym ekstremalnym przykładem wykorzystania architektury i urbanistyki do realizacji ideologii politycznej w Rumunii. W latach osiemdziesiątych rozpoczęto realizację planu niemalże całkowitej przebudowy Bukaresztu. Jednym z powodów tej zmiany było trzęsienie ziemi w 1977 r., wskutek którego w stolicy Rumunii doszło do poważnych zniszczeń. Tak jak w innych krajach po II wojnie światowej, socjaliści mogli wykorzystać konieczność odbudowy jako pretekst dla diametralnego przekształcenia przestrzeni³⁷. Argumentowano, że budownictwo socjalistyczne znacznie lepiej przetrwało kataklizm niż starsze obiekty, a więc ich rozbiórka

³² Legea nr. 59 din 1974 privind sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale.

³³ D. C. Giurescu, *The Razing of Romania's Past*, Nowy Jork 1990, s. 140.

³⁴ Ibidem, s. 13.

³⁵ D. Danta, op. cit., s. 173.

³⁶ D. C. Giurescu, op. cit., s. 88.

³⁷ M. Rejmer, *Bukareszt. Kurz i krew*, Wołowiec 2013, s. 43.

i zastąpienie nowoczesnymi budynkami poprawi bezpieczeństwo³⁸. Inną przyczyną była odbyta w 1971 r. podróż Geniusza Karpat³⁹ do Koreańskiej Republiki Ludowo-Demokratycznej, gdzie Prezydent Rumunii zafascynował się stosowaną tam inżynierią społeczną⁴⁰. Ceausescu zdecydował o budowie Domu Ludowego, siedziby wszystkich instytucji państwa. By zrobić dla niego miejsce, wyburzono większą część dzielnic Uranus i Vacaresti, co pociągnęło za sobą konieczność wysiedlenia 40 tys. ludzi. O konieczności wyprowadzki informowano z dwudziestoczerogodzinnym wyprzedzeniem, stosowano środki bezpośredniego przymusu, a rekompensaty za utracone nieruchomości w większości przypadków nawet w najmniejszym stopniu nie odpowiadały ich wartości. Zdarzały się przypadki samobójstw związanych z wysiedleniami⁴¹. Skala destrukcji była tak ogromna, że mieszkańcy Bukaresztu przebudowę stolicy nazywali „Ceausimã” w analogii do zniszczeń, jakie Hiroszimie zadała bomba atomowa. Monumentalna Aleja Zwycięstwa Socjalizmu była ironicznie nazywana przez ludzi „Aleją Zwycięstwa Socjalizmu nad Bukaresztem”⁴². Osoby, do których należały prywatne nieruchomości podlegające rozbiórce były zmuszone do przenoszenia się do państwowych mieszkań udostępnianych na zasadzie wynajmu. Ich rozmiar zależał od liczebności rodziny, a nie wielkości odebranej i zburzonej nieruchomości. Nie tylko w Bukareszcie doszło do tak wielkiej dewastacji tkanki miejskiej. W przynajmniej 29 miastach zniszczono większą część historycznej zabudowy⁴³.

Przedstawione wyżej przykłady, z których każdy wart jest odrębnej, pogłębionej analizy, dobitnie ukazują, że architektura i urbanistyka mogą zostać wykorzystane do realizacji politycznych celów związanych z kształtowaniem ładu społecznego. Tę możliwość udało się ukazać, ale nie sposób poddać jej ocenie. Każde narzędzie da się wykorzystać do rozmaitych celów i to one mogą zasługiwać na aprobatę lub potępienie. Kluczowa wydaje się społeczna świadomość funkcji, jakie realizowane mają być przy wykorzystaniu architektury i urbanistyki.

Bibliografia

- Aman A. (1992), *Architecture and Ideology in Eastern Europe during the Stalin Era. An Aspect of Cold War History*, Nowy Jork – Londyn.
- Danta D. (1993), *Ceausescu's Bucharest*, „Geographical Review”, t. 83, nr 2.

³⁸ D. C. Giurescu, op. cit., s. 138.

³⁹ Takim mianem kazał określać się sam Nicolae Ceausescu.

⁴⁰ D. Danta, op. cit., s. 174.

⁴¹ Ibidem, s. 175.

⁴² M. Larry, *Romania Demolishes Priceless Architecture In Name Of Rebuilding*, „The Philadelphia Inquirer” 1988 15 maja.

⁴³ D. C. Giurescu, op. cit. s. 147.

- Gentes A., *The Life, Death and Resurrection of the Cathedral of Christ the Savior, Moscow*, "History Workshop Journal" 1998, nr 46.
- Giurescu D. C., *The Razing of Romania's Past*, Nowy Jork 1990.
- Horváth S., *Urban Socialism and Everyday Life in Sztálinváros*, "Berliner Osteuropa Info" 2005, nr 23.
- Izdebska-Długosz D., *Armenia. Przewodnik Turystyczny*, Łódź 2008.
- Larry M., *Romania Demolishes Priceless Architecture In Name Of Rebuilding*, "The Philadelphia Inquirer" 1988, 15 maja.
- Legea nr. 59 din 1974 privind sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale, 1975.
- Lorek A., *Marszałkowska Dzielnica Mieszkaniowa i Karl-Marx-Allee. O wartości środowiska mieszkaniowego, głównych założeń śródmiejskich epoki socrealizmu w Warszawie i Berlinie*, "Czasopismo Techniczne. Architektura" 2007, nr 1-A.
- MDM – KMA Warszawa – Warschau : *das architektonische Erbe des Realsozialismus in Warschau = architektoniczna spuścizna socrealizmu w Warszawie = the architectural legacy of socialist realism in Warsaw*, red. M. Kapa-Cichocka, Warszawa 2011.
- Obarska M., *MDM. Między utopią a codziennością*, Warszawa 2010.
- Obarska M., *MDM – architektura „mówiąca”*, „Kultura miasta. Miasto w kulturze” 2008, nr 4.
- Pittaway M., *Creating and Domesticating Hungary's Socialist Industrial Landscape: From Dunapentele to Sztálinváros, 1950-1958*, "Historical Archeology" 2005, t. 39, nr 3.
- Rejmer M., *Bukareszt. Kurz i krew*, Wołowiec 2013.
- Sapiets M., *The Baltic Churches and national revival*, "Religion, State and Society: the Keston Journal" 1990, t. 18, nr 2.
- Sidorov D., *National Monumentalisation and the Politics of Scale: The Resurrections of the Cathedral of Christ the Savior in Moscow*, "Annals of association of American Geographers" 2000, t. 90, nr 3.
- Słownik historii doktryn politycznych*, red. K. Chojnicka, M. Jaskólski, t. 5, Warszawa 2012.
- Spirkin A. G., *Zarys filozofii marksistowskiej*, Warszawa 1969.